

Republiek zelf terwijl de omstandigheden bepaald meer aanleiding gaven om 'in de fout te gaan'.

Ook tussen de andere Europese concurrenten wist de Compagnie lange tijd goed stand te houden. Het werd echter steeds moeilijker om zich te onttrekken aan de politieke verwickelingen die de Aziatische regio teisterden en de machtsverhoudingen daar deed wijzigen. Deelname aan oorlogen als partner van deze of gene lokale vorst dan wel het voeren van eigen veroveringsoorlogen maakten dat de kosten die de Compagnie moest maken om de handel ongestoord voort te kunnen zetten, steeds meer toenamen. De machtsverschuivingen in Azië hadden ook als gevolg dat handelscontacten werden afgesneden en bepaalde producten in het geheel niet meer leverbaar waren. Daar kwam bij dat ook de veranderende markt in Europa het behalen van winsten bemoeilijkte. Nog belangrijker was dat het eigen vermogen dat in de zeventiende eeuw dankzij de uitgifte van aandelen de onderneming een voorsprong op de concurrentie had gegeven, voor de omvangrijke activiteiten in de achttiende eeuw ontoereikend was. Een moderne financiering had de noodzakelijke langere adem moeten verschaffen in geval de inkomsten langer uitbleven zoals dat het geval was tijdens de Vierde Engelse Oorlog. Toen knapte de kwetsbare financiële keten. Het leidde tot de ondergang van de Compagnie maar om te stellen, zoals Jacobs doet aan het slot (221) van haar betoog, dat de eens zo machtige koopman in Azië de nieuwe eeuw niet haalde, lijkt mij, gezien het bekende vervolg, een onjuiste conclusie. Tenzij zij de koopman als personificatie beschouwt van de Compagnie want de jaren rond de eeuwwisseling zijn in het licht van de krachtige voortzetting van de Nederlandse aanwezigheid in Azië in de negentiende eeuw eerder als een intermezzo dan als een eindpunt te beschouwen.

Concluderend mag gezegd worden dat het boek, dat bijzonder overzichtelijk is gestructureerd, als een waardevol naslagwerk beschouwd kan worden voor de geschiedenis van de VOC in de achttiende eeuw. De uitvoering is voorbeeldig en daarbij hoort dat bronvermelding, literatuur-opgave, een index en een Engelstalige samenvatting niet ontbreken.

J. P. Sigmond

K. M. M. de Leeuw, *Cryptology and statecraft in the Dutch Republic. Cryptologie en buitenlands beleid in de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2000, IPA dissertatieserie 2000-01; [S. 1.: s. n.], 2000, viii + 190 blz., ISBN 90 57760 39 8).

Het aantal studies over geheimschrift in de Republiek is op de vingers van één hand te tellen. Dat is niet verwonderlijk: het beschikbaar bronnenmateriaal is lacuneus en moeilijk interpreteerbaar. De auteur heeft zich hierdoor niet laten afschrikken. Zijn dissertatie bevat een fotomechanische herdruk van zes eerder verschenen artikelen over geheimschrift en ontcijfering in de achttiende-eeuwse Republiek, voorafgegaan door een uitvoerige inleiding in de problematiek vanaf de Opstand tot het begin van de negentiende eeuw. Het boek draait om twee opstellen over de Zwarte Kamer tijdens de Spaanse Successieoorlog en de Zevenjarige Oorlog, gepubliceerd in *The historical journal*, XLII (1999) 133-156 en *Diplomacy & Statecraft*, X (1999) 1-30. Het telt verder drie studies met Hans van der Meer over de ontcijfering van enige brieven uit het archief van Willem V en L. P. van de Spiegel en over het geheimschrift van erfprins Willem Frederik met Alexander baron van Spaen in 1800. De zesde studie handelt over het geheimschrift van Wilhelmina van Pruisen met haar familie en vertrouwelingen tijdens de ballingschap na 1795.

Het gebruik van geheimschrift en het onderscheppen en ontcijferen van brieven kwamen

vóór 1650 weinig voor in de Republiek. Pas na de opkomst van de permanente diplomatie vond de systematische aanwending van geheimschrift ingang. De zorg ervoor was in handen van onkundige klerken. Toch zou het gebruikte geheimschrift op een hoog peil hebben gestaan. Het bleef echter 100 jaar in gebruik en bevatte daarom spoedig weinig geheimen meer voor uitheemse aasgieren. Willem III zou alleen te hooi en te gras berichten hebben laten onderscheppen en ontcijferen. Tijdens de Spaanse Successieoorlog verscheen ook in de Republiek een Zwarte Kamer. Vanwege de verwijdering tussen de zeemogendheden liet Heinsius vanaf 1707 zijn secretaris Abel Tasien d'Alonne in het diepste geheim in Brussel onderschepte Franse en Beierse diplomatieke missiven ontcijferen. De vrede maakte er een einde aan; verregaande decentralisatie en gebrek aan interesse voorkwamen een institutionalisering van het bedrijf, zoals elders. Pas na 1751 begon de Republiek systematisch Pruisische, later ook Franse, Saksisch-Poolse en Keulse diplomatieke missiven te onderscheppen en ontcijferen. De centralisatie van het postwezen, de vrees voor Pruisen, de groeiende isolatie van de Republiek en de eigenzinnigheid van Pierre Lyonet speelden hierbij een belangrijke rol. Tegelijk begon Lyonet het geheimschrift van de Nederlandse gezanten op een hoger peil te brengen en voor een regelmatige vervanging van codeboeken zorg te dragen. Hij ontving echter weinig waardering voor zijn werk. Zijn neef Samuel Egbert Croiset liep door zijn patnotse sympathieën tegen een muur van wantrouwen op. De Oranjes en Van de Spiegel namen buiten hem om hun toevlucht tot steeds ingenieuzer geheimschriften. In 1803 ging de Zwarte Kamer definitief op slot; het Verenigd Koninkrijk plukte hiervan de wrange vruchten.

Het is lofwaardig dat de auteur zo'n ongewoon en ongrijpbaar onderwerp ter hand heeft genomen. Het is ook te prijzen dat hij voor zo'n concrete, historische benadering heeft gekozen. Vaak staat hij uitvoerig stil bij de feitelijke politieke constellatie waarin geheimschrift en ontcijferingskunst gedijde en bij het praktisch gebruik ervan. Toch gaat zijn interesse veel meer uit naar geheimschrift en ontcijferingskunst op zich dan naar het dagelijks gebruik van geheimschrift in het diplomatiek verkeer; deze kant van de problematiek komt in het boek nauwelijks ter sprake. Daarom is zijn stelling dat het geheimschrift in de Nederlandse diplomatie na 1650 van hoog niveau was uit de lucht gegrepen; de Nederlandse gezanten gebruikten in feite een heel eenvoudig substitutiesysteem, dat elke ezel weldra kon ontcijferen. Ook zijn uitspraak dat Lyonet na 1750 het geheimschrift in de Nederlandse diplomatie op een hoger peil bracht mist elke onderbouwing. De auteur besteedt veel aandacht aan de historische context waarin het coderen en decoderen plaatsvond, maar zijn kennis ervan blijft oppervlakkig. Zo zou de Republiek worden beheerst door een 'oligarchy of rich merchants and bankers' (79), zouden stadhouders 'mere commanders of the army and navy' zijn (79) en zou Simon van Slingelandt 'president of the state council' zijn (69); het boek wemelt van dergelijke onzorgvuldige uitspraken. Het belang van het geheime informatienetwerk van Willem III komt in het boek totaal niet uit de verf; de auteur staat slechts stil bij een geruchtmakend voorval in 1684. Vooral de inleidende beschouwing stelt de lezer teleur; deze biedt voor de zeventiende eeuw alleen enkele losse flarden en voor de achttiende eeuw niet veel meer dan een samenvatting van de twee studies waarom het boek draait. De auteur valt mede daarom wel erg vaak in herhaling. Een bibliografie en een index ontbreken. Het boek verschaft echter tal van aanknopingspunten voor verder onderzoek.

J. Pijzel-Domisse, *Het Hollandse pronkpoppenhuis. Interieur en huishouden in de 17e en 18e eeuw* (Dissertatie Leiden 2000; Amsterdam: Rijksmuseum, Zwolle: Waanders, 2000, 448 blz., €68,07, ISBN 90 400 9481 0).

Zelden krijg je een zo mooi uitgegeven en fascinerend boek in handen. Nota bene een studie over poppenhuizen uit de zeventiende en achttiende eeuw, op het eerste gezicht nu niet een wereldschokkende gebeurtenis. Maar het is een monument geworden voor de cultuurgeschiedenis van ons land.

Bijna alle voorwerpen uit de drie poppenhuizen van het Amsterdamse Rijksmuseum uit de zeventiende en achttiende eeuw zijn apart en in hun context gefotografeerd en beschreven. De auteur vergeleek deze drie kunststukjes met vijf andere uit die periode bewaard gebleven poppenhuizen in het Haagse Gemeentemuseum, Centraal Museum te Utrecht, het Frans Halsmuseum in Haarlem en met de kwalitatief wat minder interessante poppenhuizen in het Museum Mr. Simon van Gijn te Dordrecht en het Stedelijk Museum Zutphen. Hierdoor kreeg het merkwaardige fenomeen van het inrichten van poppenhuizen met kostbare miniatuurvoorwerpen meer diepgang.

Waarom wordt een dissertatie kunstgeschiedenis in dit tijdschrift besproken en in hoeverre kunnen wij historici profiteren van deze doorwrochte en uiterst gedetailleerde studie? Kunsthistorici zullen bijna altijd de bewaard gebleven voorwerpen primair om hun esthetische waarde bestuderen, en pas in tweede instantie per object ook vragen stellen over de maker en de context van het voorwerp. Geschiedkundigen, wanneer zij zich bezighouden met de materiële cultuur, zijn eigenlijk alleen geïnteresseerd in de context, de sociale spreiding van het type voorwerp of de sociale betekenis hiervan. De esthetiek komt dan wel op de laatste plaats (al kunnen we natuurlijk stiekem wel genieten van de mooie illustraties). Voor ons vak ligt het belang van deze dissertatie daarom vooral in bestudering van de context door Jet Pijzel.

Vijftientig jaar lang heeft de schrijfster van dit boek voorwerpen uit de poppenhuizen bestudeerd. Bescheiden vermeldt zij niet hoe moeilijk het was om de gebruiksfunctie of de naam van allerlei voorwerpen te achterhalen. Evenmin gaat zij theoretisch dieper in op de vraag hoe nu precies de poppenhuizen, waarin natuurlijk in de loop der eeuwen veel werd gerommeld, in onze tijd moeten worden heringericht. Authentiek, ofwel zoveel mogelijk terugkerend naar de eerste eigenaressen die vorm gaven aan het 'kunststukje'? Anderzijds zou het ook een optie kunnen zijn om juist de geschiedenis van een poppenhuis centraal te stellen en te bestuderen wie in welke tijd en waarom er iets aan toegevoegd heeft of eruit gehaald. Bij de beschrijving van de drie poppenhuizen laat de auteur wel de wijzigingen zien, maar geeft hier verder geen commentaar op, laat staan een theoretisch kader.

Afgezien van deze 'probleempjes' vormen de poppenhuizen een unieke en uiterst belangrijke bron voor de wooncultuur in de zeventiende en achttiende eeuw. In het 'Jaar van het Interieur' (2001) wordt het weer pijnlijk duidelijk hoe weinig elementen van de zeventiende- en achttiende-eeuwse interieurs in ons land bewaard zijn gebleven. Alleen al daarom vormen de poppenhuizen een onschatbare rijke bron voor de inrichting uit die tijd. Zij geven een beeld van de wooncultuur van de bovenlaag van de bevolking.

Jet Pijzel gebruikte bij haar onderzoek naar de context een schat aan bronnen, zoals bijvoorbeeld notitieboekjes van de rijke dames die een poppenhuis inrichtten. Zo beschreef Wendela Bicker, de vrouw van Johan de Witt, in haar rekeningboek de aanschaf van zilveren en porseleinen miniatuurvoorwerpen voor de poppenhuizen van haar dochters; zelfs het kwijtraken van een zilveren roostertje met een vis uit één van de poppenhuizen ter waarde van 1 gulden schreef zij af van haar conto. Sara Rothé kocht drie oude poppenhuizen op welke zij gebruikte om weer twee nieuwe fraaie kunstwerken in te richten, die nu in Den Haag en Utrecht te bewonderen